

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԴԻՆԵ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԵՐԻ ԶՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՐՆՈ
ԲԱՐԲԱՌԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i65.99

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Հայերենի բարբառները զգալի յուրահատկություններ ունեն ձևաբանական համակարգում: Դրանք արտահայտվում են քերականական կարգերի դրսևորումներում, ինչպես նաև ներկայանում են իբրև բառային միավորների քերականական գործառության առանձնահատկություններ: Քերականական յուրահատկություններ դրսևորվում են թեքվող խոսքի մասերի՝ գոյականի, ածականի, դերանվան, բայի ոլորտներում, իսկ բառային միավորների գործառական յուրահատկություններ երևան են գալիս չթեքվող խոսքի մասերի շրջանակներում:

Սույն հոդվածում մեր նպատակն է անդրադառնալ Կարնո բարբառի մի քանի խոսվածքների գոյականի քերականական կարգերի զուգադրական քննությանը: Այդ նպատակով ընտրել ենք Վրաստանի կազմի մեջ մտնող երեք տարբեր շրջաններ՝ Ասպինձայի շրջանի միակ հայկական գյուղը՝ Դամալան, Ախալցխի շրջանի Ծիրա գյուղը, Ախալքալաքի շրջանի Վաչիան գյուղը: Ուսումնասիրության նյութ վերցնելով տարբեր շրջանների խոսվածքները՝ փորձել ենք վեր հանել այն բոլոր ընդհանրություններն ու տարբերությունները, որոնք առկա են նշյալ խոսվածքների և՛ հոգնակի թվի կազմության, և՛ հոլովման ժամանակ:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Կարնո բարբառ, Կը ճյուղ, գոյականի քերականական կարգեր, հոգնակերտ մասնիկներ, հոլովում, հոլովների կազմությունը:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Կարնո բարբառը Կը ճյուղի ամենատարածված բարբառներից է, որը, հազարամյակների խորքից գալով, կենդանի է մինչև այսօր: Նրա կենտրոնը Կարինն է (Էրզրումը), տարածվել է մինչև Խնուս, Երզնկա, Գյուլմուշխանե (**Աճառյան Հ., 1911**), հանդիսացել է Կարսի, Բասենի, Նարմանի, Խոտրջուրի, Բաբերդի, Սպերի խոսակցական լեզուն (**Աճառյան Հ., 1913**):

Ռուս-թուրքական պատերազմների ժամանակ (1828-ին հատկապես) հայերի՝ Արևմտյան Հայաստանից արտագաղթելու հետևանքով բարբառի սահմանները տարածվել են Ախալցխե, Ախալքալաքի, Թբիլիսի:

Կարնո բարբառը նաև Գյումրիի և մերձակա շրջանների՝ Արթիկի, Ախուրյանի, Աղինի մի սովոր մասի խոսակցական լեզուն է: Ինչպես նշեցինք, Կարնո բարբառով են խոսում Ախալքալաք, Ախալցխե, Նինոծմինդա քաղաքներում և հարակից հայախոս գյուղերում՝ բացառությամբ Հեշտիա, Թորիա, Ուճմանիա, Դիլիֆ և Փոկա գյուղերի, որոնց բնակիչները խոսում են Մշո բարբառով: Վրաստանի Ասպինձայի շրջանի միակ հայկական գյուղում ևս բնակիչները խոսում են Կարնո բարբառով: Նշենք, որ Ասպինձայի շրջանը մտնում է Սամցխե-Ջավախեթի երկրամասի կազմի մեջ, որի 21 բնակավայրերից միակ հայկական գյուղը Դամալան է:

Ըստ Գ. Ջահուկյանի բազմահատկանիշ վիճակագրական դասակարգման՝ Կարնո բարբառը ներառվում է Փոքր Ասիայի կամ արևմտյան բարբառախմբում (**Ջահուկյան Գ., 1972**): Ըստ Ա. Ղարիբյանի հայերենի բարբառների հնչյունական դասակարգման՝ նշյալ բարբառի բաղաձայնական համակարգը քառաստիճան է և ընդգրկվում է 2-րդ տեղաշարժի երրորդ ենթակետում (**Ղարիբյան Ա., 1953**), ըստ Հ. Աճառյանի ձևաբանական միահատկանիշ դասակարգման՝ Կարնո բարբառը ընդգրկվում է Կը ճյուղում (**Աճառյան Հ., 1911**):

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աշխատանքը իրականացնելիս օգտվել ենք հայ լեզվաբանական գրականության մեջ ընդունված և ավելի հաճախ կիրառվող համադրական, վերլուծական և զուգադրական մեթոդներից:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Բարբառներում գոյականի դրսևորումների յուրահատկություններն արտահայտվում են ըստ թվի, հոլովի և առկայացման կարգերի:

Մեր կողմից դիտարկվող խոսվածքներում ևս գոյականի թվի կարգն ունի երկու եզր՝ եզակի և հոգնակի, հոլովի կարգն ունի առավելագույնը հարացուցային 6 հոլով՝ ուղղական, սեռական, տրական, հայցական, բացառական, գործիական, իսկ առկայացման կարգը դրսևորվում է հոդերի միջոցով: Գոյական անունը կամ գոյականաբար հանդես եկող բառերը պատասխանում են հետևյալ հարցերին՝ **վե՞ր** (**ո՞վ**), **ի՞նչ**, **ինչե՞րք**, **ո՞ւմ**, **ումե՞ն**, **ինչե՞ն**, **ինչո՞վ**, **ինչո՞ւն** մեջ:

Թվի կարգը

Քննվող խոսվածքներում հիմնական հոգնակերտներն են՝ **էր**, **ներ**, **էստան**, **ստան**, **ք**, **իք**, **դիք**, **վրդիք**, **վի**, **վրներ**, **անք**, **դանք**, **աններ**, **էնք**, **օնք** (Մկրտչյան Հ., 1952) և նին՝ միայն Ծիրայի խոսվածքում:

Գոյականների մեծ մասը ստանում է **էր**, **ներ** հոգնակերտներ, որպես կանոն՝ միավանկ բառերը ստանում են **էր**, օրինակ՝ **շներ**, **խօզեր**, **սարեր**, **ծօրեր**, բազմավանկ բառերը՝ **ներ**՝ **բիկրներ**, **առզրներ** (ատամներ), **էղզրներ** (եղունգներ):

Բերենք օրինակներ՝ **Շները** հաչեն կը (Վաչիանի խոսվածք, այսուհետ՝ ՎԽ): **Բիկրներդ** հաստըցուցել էս (Ծիրայի խոսվածք, այսուհետ՝ ԾԽ): **Էղզրներդ** կըղդելու են (Դամալայի խոսվածք, այսուհետ՝ ԴԽ):

Գրաբարյան ն վերջնահնչյուն ունեցող միավանկ բառերը ստանում են **ներ**՝ **հարսներ**, **մրգներ**, **դրոներ**, **թօներ**, **մաղրներ** (հաճախակի է գործածվում **մաղըրվիք** ձևը), բայց ունենք որոշ միավանկ բառեր, որոնք ստանում են **ներ**, օրինակ՝ **ծառներ**, **տառներ**: Ծառներ հոգնակիի ձև արձանագրվել է միջին հայերենում (**Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, 1972**), որ նշանակում է իրողության բավականին հնություն:

Մեկուկես վանկանի բառերը, որոնց գաղտնավանկը վերջում է, հոգնակին կազմում են **էր** մասնիկով՝ **սանդ՛ր-սանդ՛րներ**, **աստըդ-աստըդեր**, **լիդ՛ը-լիդ՛րներ**, իսկ **գամփըռ**, **արկըղ** բառերի հոգնակին կազմվում է **ներ-ով**՝ **գամփըռներ**, **արկըղներ**:

Գրաբարյան ք հոգնակերտ մասնիկը, թեև մեծ մասամբ կորցրել է հոգնակիության

իմաստը, սակայն մեր կողմից ուսումնասիրված բոլոր խոսվածքներում էլ այն պահպանվում է հիմականում այն բառերում, որոնք վերջանում են **ա-ով, ի-ով, ինչպես՝ տղա-տղաք/տղեք, փարա-փարեք/փարանին/փարաներ, փարեստան պաչկա-պաչկեք/պաչկանին/պաչկաներ/ պաչկեստան.առգա-առգեք/առգաներ/առգըներ/առգընին/առգեստան, ծաղգընին/ծաղգըներ, օսկի-օսկեք/օսկիներ:**

Վերոնշյալ օրինակները փաստում են, որ միննույն բառը մեր կողմից ուսումնասիրվող խոսվածքներում գործածվում է մի քանի հոգնակերտներով՝ **ք, ներ, էստան** մասնիկներով: Դամալայի և Վաչիանի խոսվածքներում նշյալ բառերի հոգնակի կազմության համար գերակշռելի է **էստան** մասնիկը՝ **նասկէստան, փէսէստան, գինէստան, հարսընէստան, փարէստան, րախէստան, գարէստան, հայլէստան,** Վաչիանի խոսվածքում **էստան** մասնիկին զուգահեռ կիրառվում է **եք**, վերջինս Դամալայի և Ծիրայի խոսվածքներում հազվադեպ է հանդիպում, իսկ Ծիրայի խոսվածքում՝ **նին, ներ** հոգնակերտները՝ **անգըջնին, էղընքընին, աչկինին, բախչաներ, փէսաներ, օսկիներ, փարաներ:**

Նշեցինք, որ **նին** հոգնակերտ մասնիկը բնորոշ է միայն Ծիրայի խոսվածքին: Նկատենք, որ **էստան** հոգնակերտ մասնիկ ստանում են **ի, իք, ա** վերջավորությամբ գոյականները՝ **բախչա, փարա, հարսնիք, հայլի, քեռի** (ստան հոգնակերտը գոյություն ունի Արդվինի բարբառում, Արդվինի բարբառում բոլոր այն բառերը, որոնք վերջանում են ձայնավորով, ստանում են **ստան** հոգնակի վերջավորությունը: Այդ հոգնակին կա Շապին-Գարահիսարի բարբառում՝ **այգիներ-եքէստան** (Ղարիբյան Ա. 1953):

Որպես հոգնակերտներ՝ երեք խոսվածքներում էլ գործածվում են **իք, տիք/դիք, վըդիք** մասնիկները, ինչպես՝ **ամնիք, կընիգմարթիք, շէնիք** (ժողովուրդ) **կընքտիք, տեքըրդիք/տաքըրդիք, ախպըրդիք, էրգըդիք, քուրվըդիք, խնամդիք, կէսըրդիք, տալվըդիք:**

Վի, վըներ հոգնակի մասնիկ ստանում են մարմնի գույգայնություն ցույց տվող բառերը հիմնականում՝ **ձեռվի, օղըվի, աչըվի, ծընգ՝վի, մաղըվի:** Միննույն ժամանակ այս բառերին ավելանում է **ներ** հոգնակերտ մասնիկը՝ **օղ՝վըներ, աչվըներ, ծընգըվներ, մաղվըներ, լիզվըներ,** օրինակներ՝ Էնքան պըտտըցի օ, **օղվըներս** առաչ չէն էրթա (ԴԻ)

Անբան ման էգա օր, **օդը վրնէրս** ա առաջ չէն էրթա (ԾԽ): **Ծընգ՝ վրնէրս** ցավին կը (ՎԽ): **Էրգըղիքը** գարունը խոփան կ'երթան(ԴԽ): **Ամնիքը** մնաց լվալու (ԴԽ):

Դանք հոգնակերտը սակավ կիրառություն ունի նշյալ բոլոր խոսվածքներում՝ **կըղօրդ՝անք, ընգ՝երդ՝անք, անդերդ՝անք**, օրինակներ՝ **Ընգ՝երդ՝անքը** ամմեն ինչուն կայնած են (բոլոր խոսվածքներում նույնն է):

Որպես հոգնակերտ՝ գործածվում է նաև **ան** մասնիկը՝ **էշ-իշան, ձի-ձիան**: Դամալայի խոսվածքում գործածվում են նաև **էշշըկներ, էշշակներ** տարբերակները:

Հավաքական նշանակությամբ կիրառվում են **անք, էնք, օնք** հոգնակերտ մասնիկները, Դամալայի խոսվածքում՝ **հօքքուրէնք, հէրանք, դըրկըցէնք, կէսրանք, կընկարէնք, հըրքըշէնք (ուրիշները), պապէնք, Պօղօսէնք**, Վաչիանի խոսվածքում՝ **հօքքուրէնք, հէրանք, դըրկըցէնք, քավօրէնք, պապօնք/պապէնք**, Ծիրայի խոսվածքում՝ **հօքքուրանք, պապօնք, կնկարանք, դըրկըցանք, Պօղօսանք, մարանք, հարանք**:

Վերոբերյալ օրինակները փաստում են, որ Դամալայի և Վաչիանի խոսվածքներում գերակշռում են **էնք**-ով, իսկ Ծիրայի խոսվածքում՝ **անք**-ով ձևերը:

Անք, էնք, օնք հոգնակերտ մասնիկներով կազմում են ազգատոհմ ներկայացնող ձևեր՝ **Տէրտէրէնք (ԴԽ), Տէրտէրանք (ԾԽ, ՎԽ), Խաչօյէնք, Մղդէսանք, Օվանէսէնք**: Սույն ձևերը առկա են քննվող երեք խոսվածքներում էլ:

Անք հոգնակերտը չի աղերսվում **ան** (իշան, ձիան) հոգնակերտին (**Ջահուկյան Գ., 1959**):

էնք մասնիկը, որ ազգատոհմ անվանող ամենագործուն հոգնակերտն է, առաջացել է հին **-էանք** (էան-ք) ձևից՝ Վասակէանք, Մամիկոնէանք, որը նույնպես արտահայտել է ինչպես տվյալ անձի կողմնակիցներ, այնպես էլ ազգատոհմ իմաստները (**Ջահուկյան Գ., 1972**):

Հոլովները և նրանց կազմությունը

Պատկանելով հայերենի բարբառների Կը ճյուղին՝ վերոնշյալ խոսվածքներին բնորոշ է վեց հոլով՝ ուղղական, սեռական, տրական, հայցական, բացառական, գործիական: Ներգոյական հոլովի իմաստն արտահայտվում է սեռական + մեջ կապով և հայցականով: Ուղղական հոլովը պատասխանում է՝ **վե՞վ (ո՞վ), ի՞նչ (ը), ինչե՞ք(ը)**

հարցերին: Ուղղական հոլովով օրինակներ՝ Առավօտը **նախըրը** արծելու կերթա (ԴԽ): Մէշան լիքը **փաղ** կա (ԾԽ): Մէրըս քեզի կանչէկը (ՎԽ):

Ուղղական հոլովը գործածվում է նաև իբրև կոչական, օրինակ՝ **քուրօ՛, ըխչի՛** (աղջի), **ծօ՛**: Նշյալ խոսվածքներին բնորոշ է որոշ հատուկ անունների՝ **օ**-ով կրճատ գրությունները՝ **Կարօ, Նարօ, Յերվօ, Մերգօ, Թէմօ, Վարսօ, Հերօ, Վանօ, Փիլօ** և այլն:

Սեռական հոլովը նշյալ բոլոր խոսվածքներում հիմնականում գործածվում է **ն** հոդով և նմանվում տրականին՝ **Հօթօլին դուռը**: Մանրամասն ուսումնասիրելով վերոնշյալ խոսվածքները՝ կարող ենք ընդգծել, որ մեծավ մասամբ սեռական հոլովը առանց որոշիչ հոդի չի կիրառվում՝ **կօվէրուն** դարմանը, **հօրը** տունը, **աթօռքին** վօթքը, **գէղին** մէջը, **սարին** ծէրը, **սէղնին** վօթքը, **փոին** մայլէն, **հարսընէստընուն** սաչուն (հարսանիքների նվերը), **օսկէստընուն** գըները: Որոշիչ հոդով է կիրառվում անձնանունների դեպքում՝ **Նօրսիգին** ախպուրը, **Աշօտին** գիրքը, **Աննային** տէտոագը, իսկ տեղանունների դեպքում առանց որոշիչ հոդի՝ **Ախըցխու** բագարը, **Դամալու** սարերը, **Ծալկու** կարմուշը, **Տօլօշու** խնձօրը: Պատասխանում է **ո՛ւմ, ինչո՛ւն, ինչի՞ն, ինչէրո՛ւն**:

Տրական հոլովը պատասխանում է **ո՛ւմ, ինչո՛ւն** (ԴԽ), **ինչի՞ն, (ԾԽ, ՎԽ), ինչէրո՛ւն** (ինչերի՞), **ինչիսօ՛** (ինչո՛ւ, ի՞նչ պատճառով), **յէ՛րբ, ուրթէ՛խ/ուրդէ՛խ** (որտե՞ղ) հարցերին: Նշենք, որ **ինչիսօ՛** ձևը կիրառվում է միայն Դամալայի խոսվածքում: Ծիրայի, Վաչիանի խոսվածքներում հանդիպում են **ինչիսօ՛ր, ինչի՞** (ինչո՛ւ) տարբերակները:

Հայցական հոլովը կարող է գործածվել ոչ միայն ուղևորման հայցականի, այլև ներգոյականի իմաստներով, օրինակ՝ Ամմէն առավօտ մեր **տուն** քուքար (ԴԽ): **Գէղը** քիչ տղամարթ էր մնացի (ԴԽ): **Գօմը** լիքը մալ կար(ԾԽ): **Խանութը** էնքան օչէո էր օր(ՎԽ):

Հայցական հոլովը իրի առման դեպքում նման է ուղղականին, անձի առման դեպքում՝ տրականին՝ Յէս հըզ կէնէմ (սիրում եմ) **հօրըս, մօրըս**: Ժամին դուռը **տէրտէրին** տէսսա(ՎԽ), Սաղ օրը **գիրք** կարթաց (ԾԽ): Անորոշ հայցականը անձի առման դեպքում կարող է լինել նաև ուղղականաձև, ինչպես՝ Քաղաքը էնքան ծանօթ **մարթ** տէսսա (ԴԽ): Հայցական հոլովը պատասխանում **ո՛ւմ, ի՞նչը, ինչէ՛րը** հարցերին:

Բացառականը կազմվում է **էն/վընէն, էցէն** մասնիկներով՝ **քուրօչէն, առավօտնէն** կամ **առավօտվընէն, էրկուշաբթըվընէն, մերէցէն, ընգերդանցէն**: Տնէն դուս չէր քա (ԴԽ):

Ձևերընեն իրեն լավ չէր ըզգա (ՎԽ): **Իրիզվրեն**ն անհանգիստ էր (ԴԽ): **Փէսէցէն** ա շատ գոհ էր (ԾԽ): Պատասխանում է **ինչէն, ումէն, ուրդէ՞ց** (որտեղի՞ց) **երբըվրենէն, վէ՞ր վախտըվրենէն** (երբվանի՞ց) հարցերին: Նշենք, որ **վրեն** մասնիկը հաճախակի գործածվում է Դամալայի խոսվածքում:

Մեր կողմից դիտարկվող խոսվածքներում գործիական հոլովը ձևավորվում է **օվ** վերջավորությամբ՝ **կրնկտացօվ, կրնկտօցօվ** (ԾԽ/ՎԽ) **տոցօվ, տոցմօվ, քիֆլաթօվ** (եղած-չեղածով), **ընգերդանցօվ, շափթօվ** կամ **շափթըներօվ, քուրօցօվ, էրկրդանցօվ**: Դամալայի և Վաչիանի խոսվածքներում հազվադեպ գործածվում են նաև **բ** վերջավորությամբ հոլովաձևերը՝ **ուրախությամբ, Ծիրայի խոսվածքում՝ ուրախութէնօվ, խաղաղութէնօվ**:

Ինչպես արդեն նշեցինք, Կարնո բարբառի նշյալ խոսվածքներում Կը ճյուղի մյուս բարբառների նման ներգոյական հոլովը բացակայում է. այն արտահայտվում է **սեռական+մեջ** կառույցով՝ **ձօրին մէջը**, և հիմնականում ոչ միայն սեռական հոլովով արտահայտված բառն է գործածվում ն որոշիչ հոդով՝ **տաշտին մէջը, գրքին մէջը, գէղին մէջը**, այլև **մեջ** կապը ևս: Ինչպես օրինակներն են փաստում, հաճախակի գործածվում է **ը** որոշիչ հոդով: Հայցական հոլովը, ինչպես նշեցինք, ևս կարող է արտահայտել ներգոյական հոլովի իմաստ՝ **Ըշկօլը** (դպրոցում) լիքը աշագերթ կա: **Խանութը** (խանութում) անքան լավ ապոանք կա օր (ԾԽ): **Տունը** անքան շէնիք (մարդ) կար օր (ԴԽ): **Գէղը** էնքան վիռուս կա օր (ՎԽ):

Հոլովում

Դիտարկվող խոսվածքներում իրենց զանազան դրսևորումներն ունեն **ի, ու, օջ, օ, վա, ա, ան, ց** հոլովիչները: Հոգնակի թվում գոյականների մեծագույն մասը ենթարկվում է **ու** հոլովման:

Ի հոլովումը Կարնո բարբառի ամենատարածված և ամենագործուն հոլովումն է: Ասվածը վերաբերում է միայն եզակի թվին:

Հոլովական վերջավորություններն են՝ սեռ. տր.՝ **ին**, հայցականը իրի առման դեպքում՝ ուղղականաձև, անձի առման դեպքում՝ տրականաձև, բաց.՝ **էն**, գործ.՝ **օվ**: Հոգն. սեռ. տր.՝ **օցը/էրուն**, բաց.՝ **օցէն/էրէն**, գործ.՝ **օցօվ/նէրօվ**: Այս հոլովման են

ենթարկվում բառերի մեծագույն մասը՝ արեքակ- **արեքրկին, չամուռ (ցեխ) - չամոին, ձուն>ձընին, միտկ>մըտկին, թելէֆօն>թելէֆօնին, սուն>սընին, մըրզըղին կամ մըրզղին, (մըրզըղին ծերը** հանել-անարգանքի սյունին գամել, հետաքրքիր է, որ **մըրզըղ** ուղղականաձև տարբերակը ոչ մի խոսվածքում էլ չի կիրառվում), օտկ-**օտկին, խանութ>խանթին, գրաբարյան ն վերջնահինչուն ունեցող բառերը՝ թօռին, մատին, նոին, փախանվանաբար գործածված ածականները՝ մեծին, կարմըրին, թվականները՝ իրեք-իրեքին, հինկ-հընկին, տասսը-տասսին, օխտը-օխտին, էռսուն-էռսընին, քառսուն-քառսընին, իցցուն-իցցունին, հարուր-հարըրին, հարակատար՝ խըմածին, բերած- փերածին-բերածին, (ԴԽ), փերածին (ՎԽ, ԾԽ,) այած-այածին (ԴԽ), աշածին (ԾԽ, ՎԽ), ենթակայական՝ ըսող-ըսողին, քալօղ (եկող) -քալօղին դերբայները:**

Ստորև դիտարկենք տարբեր խոսվածքներով հոլովման օրինակներ:

ԴԽ/ՎԽ /ԾԽ		
Տղա		
Եզ. թիվ		Հոգն. թիվ
Ուղղ.	տղա/տղեն	տղեք(ը)/տղաք/ը
Սեռ.	տղին	տղօցը
Տր.	տղին	տղօցը
Հայց.	տղա, տղին	տղօցը
Բաց.	տղեցեն	տղօցեն
Գործ.	տղօվ	տղօցօվ/տղօցմօց

Հավելենք՝ **տղա** բառը երեք խոսվածքներում էլ նշանակում է երեխա, իսկ **տղաք** (հոգն. ուղղ. տարբերակը կիրառվում է միայն Ծիրայի խոսվածքում):

Վերոնշյալ օրինակը փաստում է, որ ուղղականում ա-ով վերջացող բառերը եզակի սեռականում կորցնում են ա-ն՝ **փարա-փարեն, փեսա-փեսեն:**

Այս հոլովման ենթարկվում են նաև ու-ով վերջացող բառերը՝ **կատվին, մեղվին. լիզվին, առվու (առու) -առվին** կամ **առվուին:** Օրինակ՝ Դամալայի խոսվածքում կա մի տեղանք, որ դամալացիները անվանում են **Առվուին տակը:**

Ու հոլովում

Այս հոլովման են պատկանում հիմնականում ուղղականում՝ ա) **ի**-ով վերջավորվող բառերը՝ **ձիու(ն), մերի-մերուն** (անտառ, ԴԽ), **մեշա-մեշուն** (անտառ, ՎԽ, ԾԽ), **տարի-տարուն, հայի-հայուն**, բ) **ացի, էցի, ցի** ածանցով կազմված բառերը՝ **քաղքըցի-քաղքըցու(ն), գեղացի-գեղացու(ն)**: Ի, **ացի, էցի, ցի** վերջավորությամբ կազմված բառերը հոգնակի թվում կարող են ստանալ **ք՝ գեղացիք, քաղքըցիք**, և հոլովվել կրկնաձև հոլովմամբ՝ սեռականում՝ **գեղացոց, քաղքըցոց**, բացառականում՝ **գեղացոցէն, քաղքըցոցէն**, գործիականում՝ **հայլեքով, քաղքըցոցով**: Նշենք, որ **ի**-ով վերջավորվող բառերի՝ հոգնակի թվում **ք**-ով ձևերի կիրառությունները բնորոշ չեն Դամալայի խոսվածքին, այսինքն գործածվում է ոչ թե **գինիք, հայլիք**, այլ **գինիներ/գինեստան, հայլիներ/ հայլեստան** տարբերակները: Իբրև ընդհանուր կանոն՝ բազմաձևանկ բառերի **ի**-ն հոլովման ժամանակ ընկնում է, գ) ուղղականում **ի** չունեցող մի քանի բառեր՝ **եշ- իշուն, մանչ-մանչուն, ճամփա-ճամփուն, գրլօխ-գրլխուն, Ասված (Աստված)-Ասծու(ն)**, սեռական հոլովում կիրառվում է նաև **Աստրծու** տարբերակով՝ **Աստրծու սիրուն**, որն էլ շատ տարածված արտահայտություն է բոլոր խոսվածքներում, դ) որոշ ժամանականիշ բառեր՝ **շափթուն, ամսուն**, ե) **ի** վերջավորությամբ արհեստ, զբաղմունք ցույց տվող **ճի/չի** ածանցով բառեր՝ **դամրոճի (դարբին)-դամրոճուն, փեթկրճի- փետկրճուն, փրորնճի- փրորնճուն, դավուլճի- դավրլճուն** (դիոլ նվագող), **բոստրնճի-բոստրնճուն**, զ) անորոշ դերբայը՝ **գալ>քալ-քալու(ն), խրնդրլուն, էրթրլու(ն)**: Ներկայացնենք հոլովման օրինակներ.

Անտառ					
	Մերի		Մեշա		
	ԴԽ (եզ. թիվ)	Հոգ. թիվ	ՎԽ/ԾԽ եզ. թիվ	ԾԽ Հոգ. թիվ	ՎԽ Հոգ. թիվ
Ուղղ.	մերի(ն)	մերեստան(ը)	մեշա(ն)	մեշաներ(ը)	մեշեստան(ը)
Սեռ.	մերուն	մերեստրնուն	Մեշուն	մեշաներուն	մեշեստրնուն
Տր.	մերուն	մերեստրնուն	մեշուն	մեշաներուն	մեշեստրնուն
Հայց.	մերի(ն)	մերեստան(ը)	մեշա(ն)	մեշաներ(ը)	մեշեստրնուն

Բաց.	մերեցեն	մերեստըներեն	մեշեցեն	մեշաներեն	մեշեստըներեն
Գործ.	մերով	մերեստընով	մեշով/	մեշաներով	մեշեստընով

Հավելենք, որ բոլոր երեք խոսվածքներում էլ գործիական հոլովով տարբերակները գրեթե չեն գործածվում:

Օչ հոլովում

Այս հոլովման են ենթարկվում ազգակցություն ցույց տվող բառերը՝ **քուրօշ, կէսուրօշ, կէսարօշ, տէքրօշ, տաքրօշ, տիքօշ**, բայց՝ տալ-տալին, կին-կրնկան: Օչ հոլովման պատկանող բառերը հոգնակի թվում, բացի **էր** հոգնակերտից, մեծ մասամբ գործածվում են **վրդիք, դիք** հոգնակերտ վերջավորությամբ՝ **քուրվրդիք, կէսրդիք, տէքրդիք, տաքրդիք**, օրինակ՝

	Կէսուր	
	Եզ. թիվ	Հոգն. թիվ
Ուղղ.	կէսուր(ը)	կէսրդանք(ը) կէսրդիք(ը)
Սեռ.	կէսուրօշը	կէսրդանցը
Տր.	կէսուրօշը	կէսրդանցը
Հայց.	կէսուր(ը), կէսուրօշը	Կէսրդանցը
Բաց.	կէսուրօշեն	Կէսրդանցեն
Գործ.	կէսերով, կէսուրօշով	Կէսրդանցով

Դամալայի և Վաչիանի խոսվածքում կիրառվում են **կէսրդիք, ախպրդիք, տէքրդիք**, Ծիրայի խոսվածքում՝ **կէսրդանք, ախպրդանք, տաքրդանք** տարբերակները:

Օ հոլովում

Այս հոլովմամբ հոլովվում է ազգակցություն արտահայտող սակավաթիվ բառեր: Դամալայի, Վաչիանի խոսվածքներում՝ **հէր, մէր, ախպէր**, հոգն.՝ **հէրէր, մէրէր, ախպէրներ**, Ծիրայի խոսվածքում՝ **հար, մար, ախպար**, հոգն.՝ **հարէր, մարէր**,

ախպարներ: Ներկայացնենք հոլովման օրինակ՝

Մեր		
Եզ. թիվ		Հոգն. թիվ
Ուղղ.	մեր(ը)/մար(ը)	մերեր(ը)/մարեր(ը)/ԾԽ
Սեռ.	մօրը	Մօրերուն
Տր.	մօրը	Մօրերուն
Հայց.	մօր(ը)մեր(ը)	մօրերուն, մերեր(ը)
Բաց.	մօրեն	Մօրերեն
Գործ.	մօրով	Մօրերով

Վա հոլովում

Վա հոլովման են պատկանում ժամանականիշ գրեթե բոլոր բառերը՝ **հերու-հերվա** (անցյալ տարի), **սըհաթ-սըհաթվա** (ժամ), **ըռօպալե-ըռօպալվա**, **շափաթ-շափթըվա**, **ցօրեկ-ցօրեկվա**, **իրիգուն-իրիգընթվա** կամ **իրգընթվա**, **աշընքվա**, **երեկվա**, **մինութվա**, **կիրակվա**, **տարվա**: Այս հոլովման հոգնակի թիվը կազմում է **եր**, **ներ** հոգնակերտներով, բացառություն է կազմում **տարի** բառը, որի հոգնակին շատ հաճախ **Դիս** և **Վիս** խոսվածքներում կազմվում է **էստան** հոգնակերտով՝ **տարէստան**: Հոլովման օրինակ՝

Ըռօպալե, շափաթ		
Եզ. թիվ		Հոգն. թիվ
Ուղղ.	ըռօպալե(ն), շափաթ(ը)	ըռօպալեներ(ը), շափաթներ(ը)
Սեռ..	ըռօպալվա շափթըվա/շափթուն	ըռօպալներու(ն), շափաթներու(ն)
Տր.	ըռօպալվա, շափթըվան, շափթուն	ըռօպալներու(ն), շափաթներու(ն)
Հայց.	ըռօպալե(ն), շափաթ(ը)	ըռօպալեներ(ը)շափաթներ(ը),
Բաց.	ըռօպալելընեն շափթըվընեն	ըռօպալեներեն, շափաթներեն
Գործ.	ըռօպալեով, շափթով,	ըռօպալեներով, շափթըներով

Վերոնշյալ հոլովման տարբերակները բնորոշ են երեք խոսվածքներին էլ: Քննարկվող խոսվածքներում հանդիպում ենք նաև **շափթըվանըմ, ոսպպեվանըմ, տարվանըմ, իրիգընթըվանըմ (շաբաթվա, րոպեի, տարվա, երեկոյի ընթացքում)** տարբերակները:

Ա հոլովում

Այս հոլովման են ենթարկվում շուն, տուն, ինչպես նաև -ությունն ածանցով բառերը՝ **ուրախություն, հիվընդություն (ԴԽ, ՎԽ), ուրախութեն, հիվընդութեն (ԾԽ):** Օրինակ

Ուրախություն, ուրախութեն			
Եզ. թիվ		Հոգն. թիվ	
ԴԽ, ՎԽ		ԾԽ	
Ուղղ.	ուրախություն(ը)/ուրախութեն(ը)	ուրախություններ(ը)/ուրախութեններ(ը)	
Սեռ.	ուրախության(ը)/ուրախութան(ը)	ուրախություններուն/ուրախութեններուն	
Տր.	ուրախության(ը) ուրախութան(ը)	ուրախություններուն/ուրախութեններուն	
Հայց.	ուրախություն(ը)/ ուրախութեն(ը)	ուրախություններ(ը)/ ուրախութեններ(ը)	
Բաց.	ուրախությունեն /ուրախութենեն	ուրախություններեն/ուրախութեններեն	
Գործ.	ուրախությունով /ուրախութենով	ուրախություններով/ ուրախութեններով	

Ան հոլովում

Այս հոլովման պատկանող բառերը սեռական, տրական հոլովներում ունեն **ան**, բացառականում՝ **են**, գործիականում՝ **ով** վերջավորությունները: Հոգնակի թիվը հանդես է գալիս հոլովման մի քանի տեսակներով՝ սեռ., տրական՝ **ուն** կամ **աց(ը)** կամ **օց(ը)**, բաց՝ **են** կամ **ցեն**, գործ.՝ **ով** կամ **ցով**: Ան հոլովման են ենթարկվում՝ **անուն, էրիկ, կընիկ, դուռ, ախճիկ** բառերը, օրինակ՝

Անուն, էրիկ		
Եզ. թիվ		Հոգն. թիվ
Ուղղ.	անուն(ը), էրիկ(ը)	անուններ(ը), էրկըղիք(ը)/ էրկըղանք(ը)

Սեռ.	անընամբ	երկանր	անուններուն, երկրդանցը
Տր.	անընամբ,	երկանր	անուններուն, երկրդանցը
Հայց.	անուն(ը)	երկ(ը), երկանր	անուններ(ը), երկրդանցը
Բաց.	անընանէն	երկընէն	անուններէն, երկրդանցէն
Գործ.	անընանօվ	երկընօվ	անուններօվ, երկրդանցօվ
	կամ անընօվ		

Սույն հարացույցը կիրառվում է երեք խոսվածքներում էլ, իսկ օրինակ՝ **կընիկ** բառի դեպքում Դամալայի խոսվածքում հոգնակի սեռ. տր.-ում գործածվում են **կընկըտացը**, իսկ Վաչիանի և Ծիրայի խոսվածքում՝ **կընկըտօցը** տարբերակները:

Ց հոլովում

Այս հոլովման են պատկանում **անք, էնք, օնք** ածանցներով կազմված անձնանիշ բառերը՝ **Պողօսէնք, Հօթօլէնք, Օվանէսէնք, Խաչօլէնք, հօրքուրէնք, հէրանք, կէսրանք, հօրքուրէնք**: Նշենք, որ Վաչիանի և Ծիրայի խոսվածքներում գործածվում են **հարանք, հօրքուրանք** տարբերակները: Հոլովման հարացույց՝

Հօրքուրէնք/հօրքուրանք, հէրանք/հարանք		
Հոգն. Թիվ		
Ուղղ.	հօրքուրէնք / հօրքուրանք(ը)	հէրանք(ը) / հարանք(ը)
Սեռ.	հօրքուրէնց/հօրքուրանց(ը)	հէրանցը/ հարանցը
Տր.	հօրքուրէնց/ հօրքուրանց(ը)	հէրանցը/ հարանցը
Հայց.	հօրքուրէնց(ը)/ հօրքուրանց(ը)	հէրանցը, հէրանք / հարանցը
Բաց.	հօրքուրէնցէն / հօրքուրանցէն	հէրանցէն/ հարանցէն
Գործ.	հօրքուրէնցօվ/ հօրքուրանցօվ	հէրանցօվ/ հարանցօվ

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ուսումնասիրության նյութ վերցնելով տարբեր շրջանների խոսվածքները՝ փորձեցինք վեր հանել այն բոլոր ընդհանրություններն ու տարբերությունները, որոնք

առկա են նշյալ խոսվածքների և՛ հոգնակի թվի կազմության, և՛ հոլովման ժամանակ: Հոգնակի թվի կազմության ժամանակ բառերը կարող են հանդես գալ մի քանի հոգնակերտ մասնիկներով՝ **էստան, էր, իք, էք, ներ՝ հայլէստան/հայլիներ/ հայլիք, գինէստան/ գինիք գինիներ, փարաներ/ փարեք/ փարէստան**: Նկատեցինք, որ **էստան** հոգնակերտ մասնիկը հաճախակի գործածություն ունի Դամալայի և Վաչիանի խոսվածքներում: Բոլոր խոսվածքներում սակավ գործածություն ունեն **ան՝ իշան, ձիան, դանք՝ կըղօրդանք, ախպըրդանք** հոգնակերտ մասնիկները: **Վի, Վըներ** հոգնակերտ վերջավորություններ ստանում են հիմնականում զույգայնություն արտահայտող մարմնի մասերը՝ **աչվի/աչվըներ, օղվի/օղվըներ, ձեռվի/ձեռվըներ, մադվի/մադվըներ**, որոնք բնորոշ են բոլոր խոսվածքներին:

Կարնո բարբառի՝ մեր կողմից ուսումնասիրվող խոսվածքներում հոլովման համակարգը աչքի է ընկնում ուրույն, կանոնավոր և բավականին կուռ հոլովման համակարգով: Գոյականներին կամ գոյականաբար գործածված բառերին բնորոշ է հիշատակված ութ հոլովումներից որևէ մեկը: Ամենատարածվածը եզակի թվում **ի** արտաքին հոլովումն է, իսկ հոգնակի թվում՝ **ու** հոլովումը: Նշենք, որ այլ հոլովման պատկանող բառերը ևս ենթարկվում են **ի** հոլովման: Ուսումնասիրվող խոսվածքներում սեռական հոլովը հիմնականում կիրառվում է որոշիչ հոդով, հազվադեպ՝ առանց հոդի:

Համառոտագրություններ

Դև - Դամալայի խոսվածք

Ծև - Ծիրայի խոսվածք

Վև - Վաչիանի խոսվածք

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության (1975), հ. Բ, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
2. Աճառեան Հ. (1911), Հայ բարբառագիտություն - Ուրուագիծ և դասաւորութիւն հայ բարբառների, Մոսկուա-Նոր Նախիջեւան, հ. Ը, Լազարեան Ճեմարանի Արեւելեան Լեզուաց հրատ.:
3. Աճառեան Հ. (1913), Հայերէն գաւառական բառարան, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Թ, Թիֆլիս, Լազարեան Ճեմարանի Արեւելեան Լեզուաց հրատ.:
4. Ղարիբյան Ա. (1953), Հայ բարբառագիտություն, Երևան, ՀՍՍՌ պետական հեռակա մանկավարժական ինստիտուտի հրատ.:
5. Մկրտչյան Հ. (1952), Կարևոր բարբառը, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
6. Ջահուկյան Գ. (1972), Հայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:
7. Ջահուկյան Գ. (1959), Հին հայերենի հոլովման սխառներ և նրա ծագումը, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:

REFERENCES

1. Aknarkner mijin grakan hayereni patmowt'yan /Hints of the History of Middle Literary Armenian/ (1975), vol. B, Yerevan, Publishing House of the USSR Academy of Sciences.
2. Acharyan H. (1911), Hay barbar'agitowt'iwn -Owrowagic' & dasaworowt'iwn hay barbar'neri /Armenian Dialectology, Outline and Arrangement of Armenian Dialects/, Moscow, New Nakhichevan, vol. H, Lazarian Seminary Publishing House of the Eastern Languages.
3. Acharyan H. (1913), Hayere'n gawar'akan bar'aran, E'minean azgagrakan jhoghovac'ow /Armenian Provincial Dictionary, Eminian Ethnographic Collection/, volume I, Tiflis, Lazarian Seminary Publishing House of the Eastern Languages.
4. Gharibyan A (1953), Hay barbar'agitowt'yown /Armenian Dialectology/, Yerevan, Publishing House of the State Distance Pedagogical institute of the USSR.

5. **Mkrtchyan H. (1952)**, Karno barbar'y' /Karin Dialect/, Yerevan, Publishing House of the USSR Academy of Sciences.
6. **Jahukyan G. (1972)**, Hay barbar'agitowt'yan nerac'owt'yown /Introduction to Armenian Dialectology/, Yerevan, Publishing House of the National Academy of Sciences of the USSR.
7. **Jahukyan G. (1959)**, Hin hayereni holovman sistemy' & nra c'agowmy' /The Declension System of Old Armenian and Its Origin/, Yerevan, Publishing House of YSU.

Нарине Маркосян

Сравнительное исследование грамматических разрядов имени существительного в некоторых разновидностях диалекта Карно

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** диалект Карно, ветвь Чр, грамматические разряды существительных, частицы множественного числа, склонение, состав падежей.*

Диалект Карно – один из распространенных диалектов ветви Чр, пришедший из глубины веков и используемый по сей день.

В данной работе мы представили сравнительное изучение грамматических разрядов имени существительного в некоторых разновидностях диалекта Карно. С целью исследования были выбраны три области, входящие в состав Грузии: единственное армянское село Дамала области Аспиндза, село Цира Ахалцихского района, село Вачиан Ахалкалакского района. Взяв за основу исследования наречия разных областей, мы попытались определить наличествующие в них сходства и различия в формах образования множественного числа и в падежных формах.

При образовании множественного числа встречается несколько частиц множественного числа: էր, նէր, էստան, ք, իք, դիք, վրդիք, վի, վրնէր, անք, դանք, աննէր, էնք, օնք՝ հայլէստան/հայլինէր/ հայլիք, գինէստան/ գինիք գինինէր, փարանէր/ փարէք/ փարէստան. Было обнаружено, что частица էստան часто используется в наречиях сёл Дамала и Вачиан. Редко употребляются во всех говорах частицы ան (իշան, ձիան), դանք

(կրորորդանք, փսպրորդանք). Окончания множественного числа վի, վրներ получают, в основном, слова, обозначающие парные части тела: աչվի/աչվրներ, օղվի/օղվրներ, ձեռվի/ձեռվրներ, մաղվի/մաղվրներ, что присуще всем разновидностям диалекта.

В изученных нами наречиях диалекта Карно система склонения своеобразна, упорядочена и довольно крепка. Существительные или слова, употребленные в качестве существительных, относятся к одному из восьми склонений.

Самым распространенным в единственном числе является склонение ի, а во множественном числе – склонение ու. Отметим, что слова, относящиеся к другим склонениям, тоже изменяются по типу склонения ի. В исследуемых наречиях родительный падеж используется, в основном с определенным артиклем, реже – без артикля.

Narine Markosyan

A Comparative Study of Grammatical Categories of Noun in Several Branches of the Karin Dialect

Conclusion

Key words and expressions: *Karin dialect, K branch, grammatical categories of noun, plural particles, declension, formation of cases.*

The Karin dialect is one of the most widespread dialects of the K branch, which, coming from the depths of thousands of years, is still alive today.

In the present article we have presented a comparative study of the grammatical categories of nouns in several branches of the Karin dialect. For this purpose we have chosen three different regions being part of Georgia: Damala, the only Armenian village of the Aspindza region, Tsira village of the Akhaltsikhe region, Vachian village of the Akhalkalaki region. By taking the branches of different regions as the study material, we have tried to highlight all the commonalities and differences that are present both in the formation of the plural and in the declension of the mentioned branches.

When forming the plural number, the words can appear with several plural particles: իր,

ներ, էստան, ստան, ք, իք, դիք, վրդիք, վի, վրներ, անք, դանք, աններ, էնք, օնք (er, ner, estan, stan, q, ik, dik, vedik, vi, vener, ank, dank, anner, enk, onk): **հայլէստան/հայլիներ/հայլիք**, (haylestan/hayliner/haylik), **գինէստան, գինիք գինիներ** (ginestan, ginik, gininer), **փարաներ/ փարեք/ փարէստան** (paraner,paerk,parestan). We have noticed that the plural particle **էստան** (estan) is frequently used in the branches of Damala and Vachian. The plural particles **ան` իշան, ձիան, դանք** (an, ishan, dzian, dank). **կրդորդանք, ախպրորդանք** (krdordank, akhpordank) are rarely used in all the branches. **Վի, Վրներ** (vi, vyner) plural endings are given to the parts of the body mainly expressing duality: **աչվի/աչվրներ** (achvi/achvner), **օդվի/օդվրներ** (odvi/odvner), **ձեովի/ձեովրներ** (dzervi/dzervner), **մադվի/մադվրներ** (madvi/madvner), which are characteristic to all the branches of dialects: **նին** (nin) is characteristic to only the Tsira branch.

Among the branches studied by us the declension system of the Karin dialect is distinguished by a unique, regular and rather thick declension system. Nouns or words used as nouns are characterized by any of the eight mentioned cases. The most common is the external declension **ի** (i) in the singular form, and declension **ու** (u) in the plural form. It should be noted that the words belonging to other declensions are also subjected to declension **ի** (i). In the studied branches of dialects genitive case is mostly used with a definite article, rarely it is used without an article.

Նարինե Մարկոսյան - ԵՊՀ հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի դոցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու: ԲՊՀ հայագիտության ամբիոնի դոցենտ Գիտական հետաքրքրությունները՝ գրաբար, բարբառագիտություն, հայոց լեզվի պատմություն, ժամանակակից հայոց լեզու: Հեղինակ է շուրջ 10 հոդվածի: narine.markosyan1977@mail.ru

Narine Markosyan - An associate professor, a candidate of philological sciences, the Chair of Armenian Language History and General Linguistics of the YSU, an associate

professor of the Chair of Armenian Studies of the BSU Scientific interests: old Armenian, dialectology, the history of Armenian language, the modern Armenian language. She is an author of about 10 articles. narine.markosyan1977@mail.ru

Нарине Маркосян – Кафедра истории армянского языка и общего языкознания, к.ф.н. доцент. Доцент кафедры арменоведения Государственного университета им. В. Брюсова. Научные интересы: грабар, диалектология, история армянского языка, современный армянский язык. Автор более 10 научных статей. narine.markosyan1977@mail.ru